מערת קבורה מהמאות הב׳–הא׳ לפסה״נ במצוק עין גדי

אמיר גנור וסער גנור

בחודש ינואר 2009 נערכה חפירת הצלה במערה בשטח שמורת הטבע עין גדי (נ״צ 236690/596718) בעקבות פריצה למערה, ככל הנראה בידי שודדי עתיקות.[1] המערה ממוקמת באמצע מצוק, במרחק של כ־400 מ׳ בקו אווירי מצפון־מערב לתל גורן, בין נחל דוד מצפון לנחל ערוגות מדרום (איור 1).

באזור נווה המדבר עין גדי נערכו בעבר חפירות וסקרים רבים (בר״ג תשנ״ב). בתל גורן נערכו חפירות מטעם האוניברסיטה העברית, בניהולם של ב׳ מזר, ע׳ דונאייבסקי וט׳ דותן, וזוהו שכבות יישוב המתוארכות למן שלהי תקופת הברזל עד התקופה הביזנטית (בר״ג תשנ״ב). מצפון לתל גורן, וכן ממזרח וממערב לו נערכו כמה עונות חפירה מטעם האוניברסיטה העברית, בניהולו של י׳ הירשפלד, ונחשף בהן יישוב שזמנו שלהי ימי הבית השני עד התקופה הביזנטית (Hirschfeld 2007). בחפירות בניהולו של ג׳ הדס צפונית־מזרחית לתל נמצאו ממצאים מתקופת הברזל, משלהי ימי הבית השני ומן התקופה הביזנטית (הדס 2006; 2008).

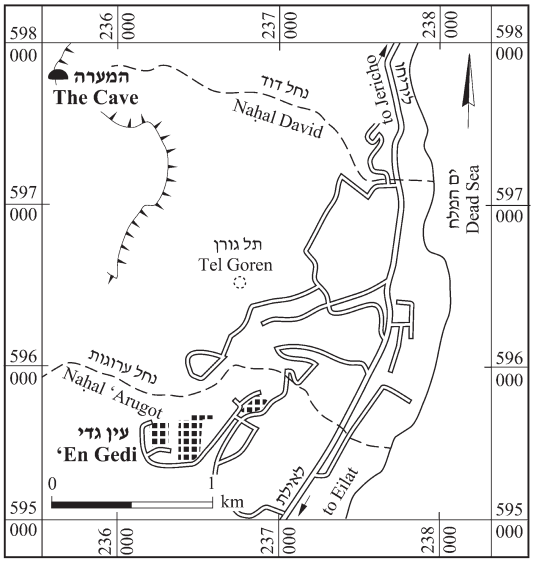

איור 1. מפת איתור.

עיקר ההתיישבות הייתה בשטחו של תל גורן, אך נראה שלמן התקופה החשמונאית השתרע היישוב גם בשטח המישורי התחום מצפון בנחל דוד, ממערב בקו המצוק ומדרום בנחל ערוגות. אופיו של היישוב במישורים שמסביב לתל גורן כפרי; במרכזו המעיין ונאת המדבר. במדרונות המשתפלים סביב התל אותרו עשרות טרסות חקלאיות, שאליהן הוליכו אמות מים מהמעיין. המערה שנחפרה ממוקמת במצוק שממערב לשטח המישורי שבו השתרע היישוב הקדום.

מערת הקבורה

בחזית המערה נחשף קיר בנוי מאבני גוויל קטנות ובינוניות (3.5 מ׳ אורך, כ־0.6 מ׳ גובה השתמרות), התומך במדרגת עיבוד חקלאית שרוחבה 10 מ׳ בקירוב (איור 2); הקיר השתמר הודות לסחף ודרדרת שגלשו מהמצוק במהלך השנים. בקיר שובצה אבן גוויל גדולה (0.6 מ׳ קוטר), הממוקמת מול פתח הכניסה למערת הקבורה. נראה שהאבן ציינה את מיקום הפתח. על אחת מאבני הקיר, כ־0.4 מ׳ מצפון לאבן הגדולה, נחקק בחציבה בעת העתיקה סימן דמוי האות X שאף הוא שימש אולי לציון הכניסה למערה (איור 2).

המערה נחצבה בסלע גיר קשה, ומתארה ריבוע שחלקו הצפוני לא־רגולרי (תכנית 1). פתח הכניסה (0.7 × 0.8 מ׳) חצוב במדרגת סלע ישרה (0.15 מ׳ גובה), משני צדי מסדרון כניסה ברוחב 0.9 מ׳. בפתח המערה נתגלתה אבן סגירה מלבנית, מהוקצעת (0.6 × 0.8 מ׳), שהותאמה לפתח. האבן נמצאה שכובה ומכוסה בסחף ובמפולות; לפיכך, נראה שהיא הוזזה ממקומה כבר בעת העתיקה. מפתח הכניסה מוביל המסדרון אל שלוש מדרגות חצובות שלמרגלותיהן בור עמידה טרפזי. בתקרת המערה, מעל בור העמידה, נחצבה מגרעת (0.7 × 0.7 מ׳) כדי לאפשר עמידה זקופה (תכנית 1: חתך 1–1). משלושת צדיו של בור העמידה נחצבו דרגשי סלע רחבים, ועליהם הונחו הנקברים לצד

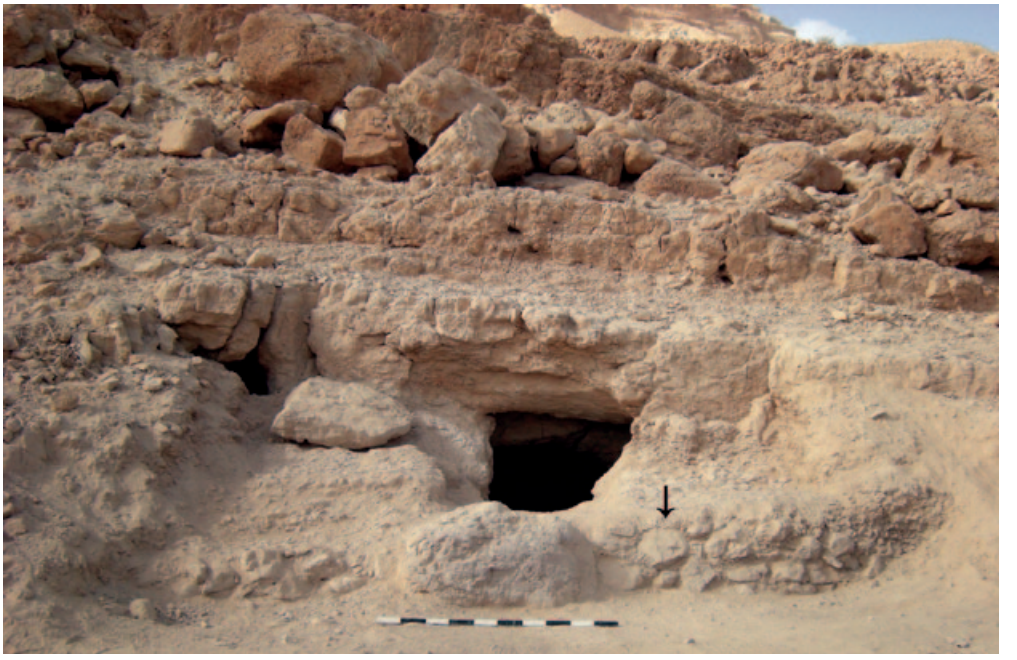

איור 2. הכניסה למערה ומלפניה קיר מדרגת העיבוד ובו האבן ועליה הסימן X (מסומנת בחץ).

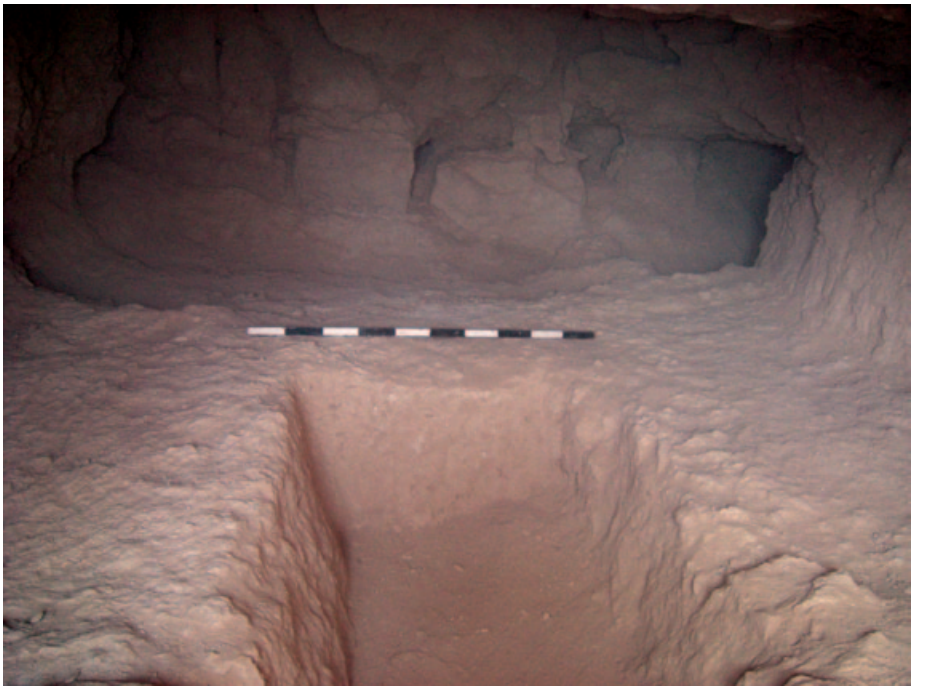

איור 3. מבט אל פנים מערת הקבורה והקיר המערבי.

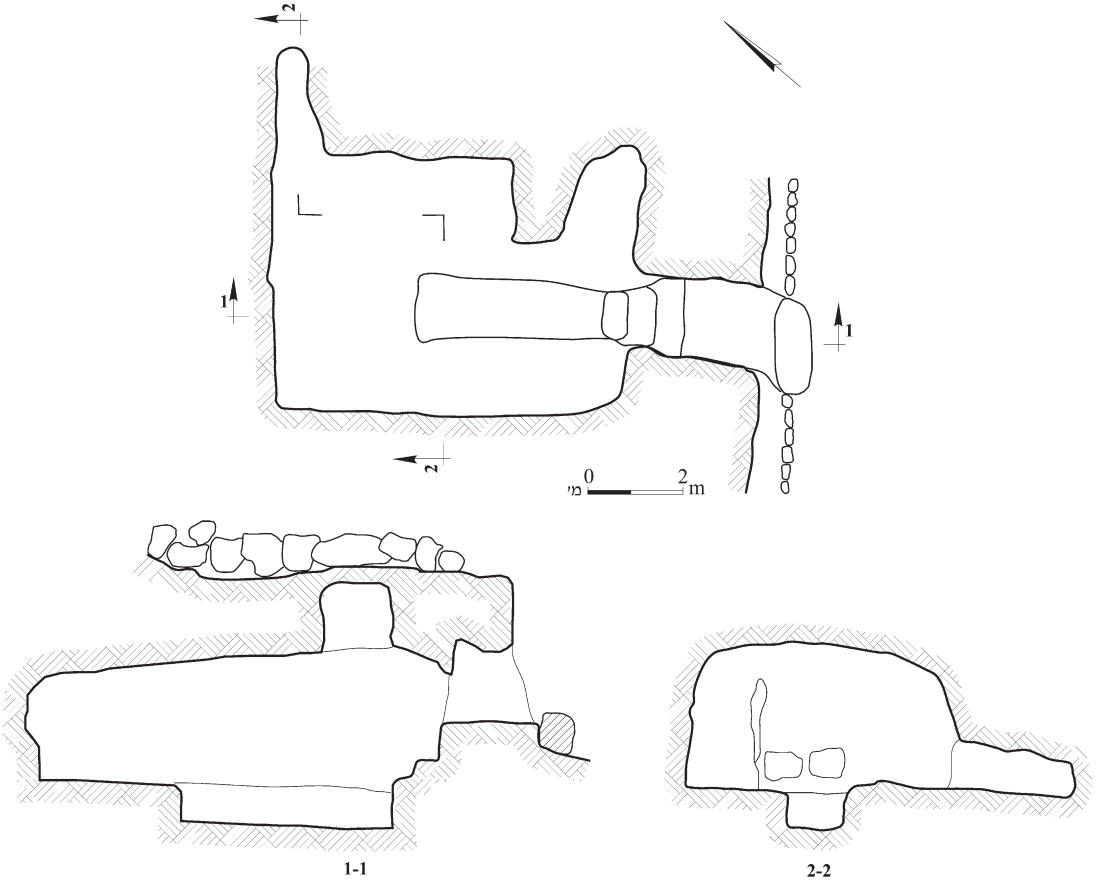

תכנית 1. המערה, תכנית וחתכים.

חפצי לוואי (איור 3). בפינה הצפונית־המזרחית של המערה נחצב כוך שמתארו לא־רגולרי (1.2 מ׳ אורך; תכנית 1: חתך 2–2), ונמצאו בו גלוסקמת אבן מעוטרת (ר׳ להלן) ומתחתיה חצי אגוז קוקוס מודרני.

בקירות המערה, בייחוד בצדה הצפוני־המערבי, סדקים רבים, וכן סימני חציבה ועדויות להוצאת גושי סלע. ניכר שפעולת החציבה הצריכה מאמץ רב בשל הקושי לחצוב בסלע הגיר הקשה. בקצה הדרומי־המזרחי של המערה נחצב כוך נוסף (0.7 × 1.0 מ׳), ככל הנראה כדי להתגבר על פגם בסלע.

בשטח הובחנו סימנים המעידים להערכתנו על הימצאות מערה נוספת סמוך למערה זו מצפון־מזרח. נראה כי חוצבי המערה לא רצו לפגוע במערה הסמוכה, ובחציבתה התחשבו בקיומה.

הממצא

הגלוסקמה (איור 4)

בכוך הצפוני־המערבי של המערה נתגלתה גלוסקמה שלה מכסה, והיא עשויה מאבן גיר רכה. לגלוסקמה חתך טרפזי (איור 4:5), ובבסיסה עוצבו ארבע רגליים (4.5 ס״מ רוחב, 1 ס״מ גובה), שרק שתיים מהן השתמרו. למכסה חתך מקומר; הוא חלק, ללא עיטור. עובי דופנות הגלוסקמה 0.2 ס״מ בממוצע. גלוסקמה זו שייכת למשפחת הגלוסקמות

1

2

3

4

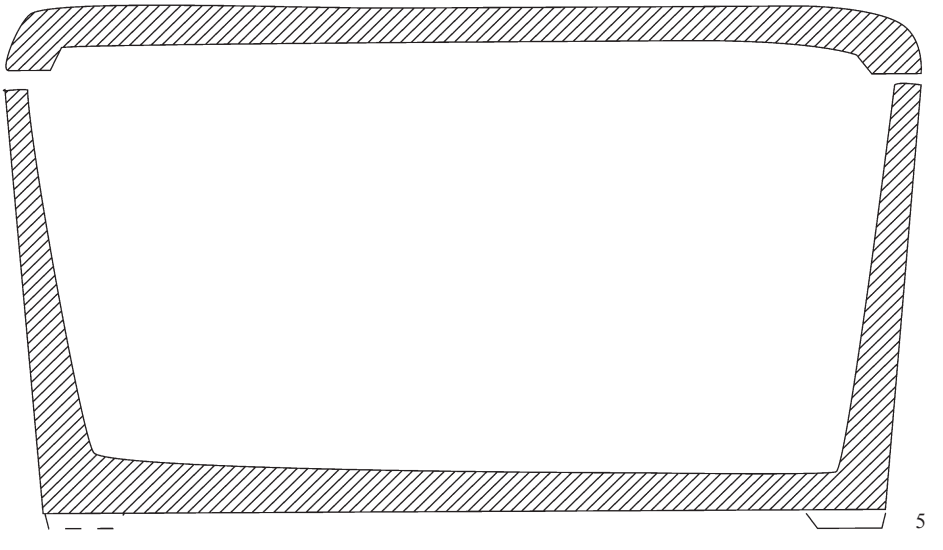

איור 4. הגלוסקמה.

דקות־הדופן הנפוצות בבתי הקברות בירושלים בימי הבית השני (Rahmani 1994:5–6).

הגלוסקמה מעוטרת בחריטה בחרט עדין ובמחוגה משלושת צדיה: בחזית ובשתי הדפנות הצרות. בחזית (איור 4:2) עוצבה מסגרת היקפית (3 ס״מ רוחב), ובה שתי קבוצות של שלושה או ארבעה קווים מקבילים וביניהן רווח. במרכז החזית נחרטו במחוגה שתי ורדות גדולות (15 ס״מ קוטר) שלהן שישה עלי כותרת. פנים כל עלה מעוטר בדגם של קווים קצרים, אלכסוניים, משני צדי קו החוצה את העלה, כחיקוי לעורקי העלה. כל ורדה מוקפת בחמישה מעגלים, חד־מרכזיים, שהמרכזי שבהם ברוחב כפול ומעוטר בקווי זיגזג אלכסוניים. בין שתי הוורדות הגדולות יש חמש ורדות קטנות (7 ס״מ קוטר) הזהות בעיטורן לוורדות הגדולות. הן ערוכות כך: שתיים בחלק העליון, שתיים בחלק התחתון ואחת במרכז. אחת הדפנות הקצרות של הגלוסקמה (איור 4:3) מעוטרת בדגם הנדסי סימטרי: שישה זוגות של קווים אנכיים המחלקים את הדופן לחמישה ספינים רחבים, שבכל אחד מהם נחרטו ארבעה מעוינים שלמים ובכל קצה חצי מעוין. הדופן הקצרה האחרת (איור 4:4) עוטרה בדגם הנדסי של מלבנים המדמים דגם שחמט (Rahmani 1994:218, Pl. 97:675:R). צדה האחורי של הגלוסקמה לא עוטר. לא זוהו סימני כתב או צבע על הגלוסקמה.

הגלוסקמה נפגמה מתנאי הרטיבות במערה וחלקים ממנה התפוררו. בתוכה נמצאו עצמות הגפיים והגולגולת של אדם בוגר. לפיכך, נראה שלא הקפידו על ליקוט כל עצמות הנפטר.

כלי החרס (איורים 5, 6)

כלי החרס שנמצאו במערת הקבורה מתוארכים על פי טיפוסיהם למאות הב׳–הא׳ לפסה״נ. נר מעוטר בעל שתי פיות מתוארך לתקופה ההלניסטית, אמצע המאה הב׳ עד אמצע המאה הא׳ לפסה״נ (איור 6:4), אולם מרבית הכלים מתוארכים למאה הא׳ לפסה״נ (איורים 5:1–3; 6:5, 6) לתקופות החשמונאית (איורים 5:7–12; 6:1–3) וההרודיאנית (איורים 5:4–6).

קערות (איור 5:1–3).— נתגלו שלוש קערות. קערה מס׳ 1 תמימה, ובבסיסה סימני ניתוק חבל. לקערה מס׳ 2 דופן מעוגלת, ולקערה מס׳ 3 דופן דקה ושפה נוטה חוצה. קערות דומות נמצאו בקברים בעין גדי (הדס תשנ״ד:16) וביריחו (Bar-Nathan 2002:215), והן אופייניות למאה הא׳ לפסה״נ.

סירי בישול (איור 5:4–6).— נתגלו שלושה סירי בישול מטיפוסים הנפוצים מאוד באתרי יישוב ובקברים, למשל בחפירות היישוב בעין גדי (Hadas 2007:289–290), בקברים בעין גדי (הדס תשנ״ד:16) ובקבר יסון בירושלים (רחמני תשכ״ד:21). זמנם המחצית השנייה של המאה הא׳ לפסה״נ, בעיקר מהתקופה ההרודיאנית.

קנקן (איור 5:7).— נתגלתה שפה של קנקן אחד, שכמותו נמצאו בחפירות היישוב בעין גדי מראשית המאה הא׳ לפסה״נ, התקופה החשמונאית (de Vincenz 2007).

קנקנית (איור 5:8).— ידית הכלי יוצאת מהשפה ומודבקת במעיכה לגופו בחלקו הרחב; על הבסיס טביעת מחצלת. טיפוס דומה נמצא בבית המקווה בעין גדי, המתוארך לתקופה החשמונאית.

פכיות אגסיות (איור 5:9, 10).— נתגלו חמש פכיות אגסיות. פכית מס׳ 9 תמימה, הידית משוכה מהשפה ומודבקת במריחה על הדופן בסיבוב בזווית של תשעים מעלות, ובסיסה כדורי. לפכית מס׳ 10 צוואר קצר וגוף כדורי. פכיות דומות נתגלו במכלולי קברים בעין גדי (הדס תשנ״ד:31), בנווה המדבר בעין גדי (מזר, דותן ודונאייבסקי תשכ״ג:118) ובמכלולי קבורה בירושלים (רחמני תשכ״ד:16), והן מתוארכות לראשית המאה הא׳ לפסה״נ.

בקבוקים דמויי כישור (איור 5:11, 12).— נמצאו שני כלים דמויי כישור. כלי מס׳ 11 תמים; בבסיסו נראים סימני ניתוק חבל ומחצלת, וצוואר נוטה על צדו. לכלי מס׳ 12 חסרים הצוואר והשפה. כלים אלו שכיחים במכלולי קבורה ובתי מגורים מהמאה הא׳ לפסה״נ, למשל בקברי נחל דוד בעין גדי (אביגד תשכ״ב:157), בקברים אחרים בעין גדי (הדס תשנ״ד:16) ובירושלים (רחמני תשכ״ד:21; קלונר תש״ם:202).

נרות צבוטים (איור 6:1–3).— נמצאו שלושה נרות: מס׳ 1 ו־2 תמימים, פיותיהם מפויחות ובבסיסי הדיסקוס שלהם נראים סימני ניתוק חבל. לנר מס׳ 3 בסיס דיסקוס שטוח, ועליו טביעת מחצלת. נרות אלה אופייניים לתקופה החשמונאית, ודומים להם נמצאו במכלולי קברים בעין גדי, המתוארכים למאות הב׳–הא׳ לפסה״נ (הדס תשנ״ד:40).

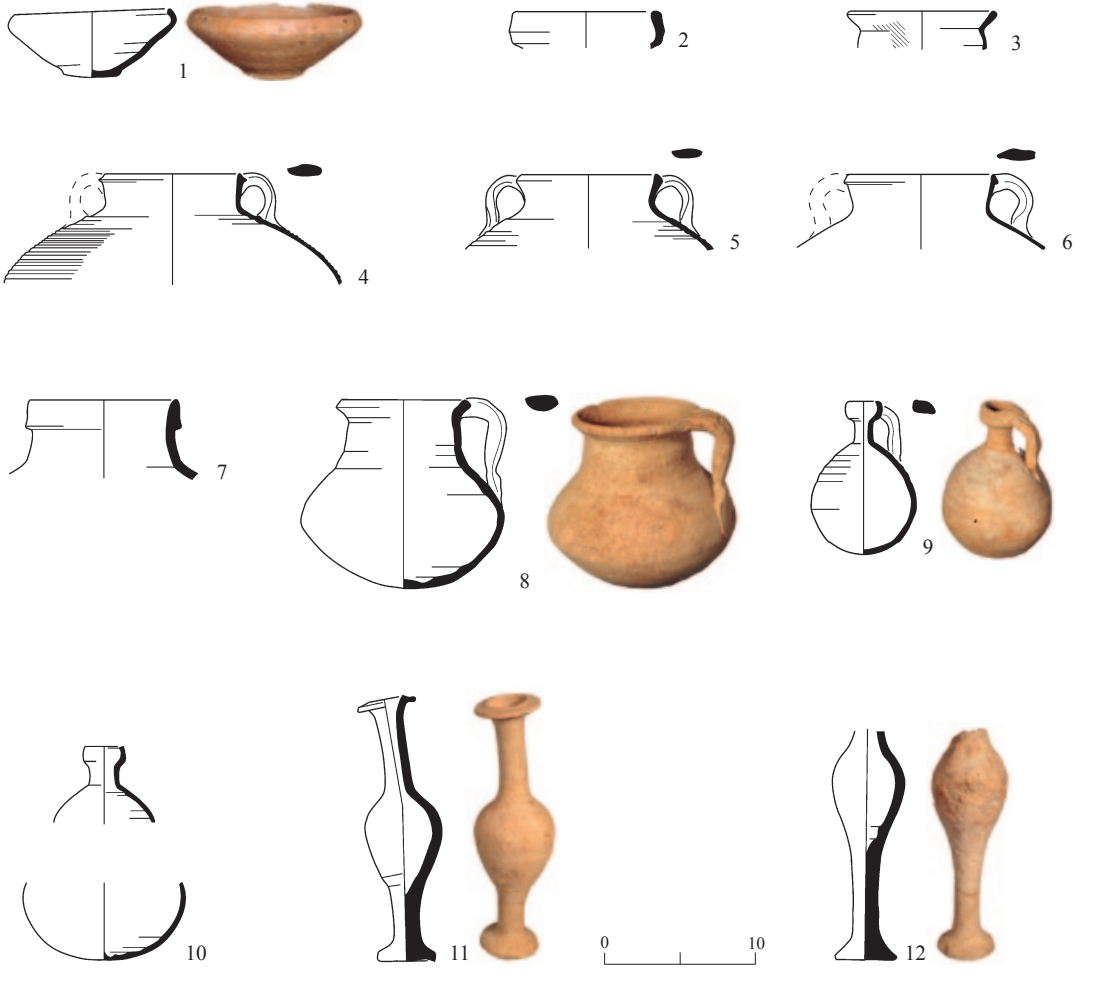

איור 5. כלי החרס.

מס׳	הכלי	מס׳ סל	תיאור	הקבלות
1	קערה	1007	טין חום־אדמדם, צרוף היטב	הדס תשנ״ד: איור 22:8 Bar-Nathan 2002: Pl. I:13
2	קערה	1002	טין ורדרד, צרוף היטב, סימני צבע אדום על גוף הכלי	
3	קערה	1017	טין ורדרד	
4	סיר בישול	1000	טין אדמדם, מעט גריסים, צרוף היטב	הדס תשנ״ד: איור 22:4
5	סיר בישול	1003	טין אדמדם, מעט גריסים, צרוף היטב	רחמני תשכ״ד:21, איור 16:1
6	סיר בישול	1001	טין אדמדם, מעט גריסים, צרוף היטב	Hadas 2007: Pls. F; G
7	קנקן	1017	טין אפרפר	de Vincenz 2007: Pl. 1:3
8	קנקנית	1026	טין צהבהב	de Vincenz 2007: Fig. 103
9	פכית אגסית	1008	טין ורדרד	Bar-Nathan 2002: Pl. 10:87
10	פכית אגסית	1004	טין צהבהב, צריפה ירודה	הדס תשנ״ד: איור 50:25
11	בקבוק דמוי כישור	1011	טין אדמדם	רחמני תשכ״ד: איור 15:1–15 קלונר תש״ם: איור 36:4, 5
12	בקבוק דמוי כישור	1024	טין ורדרד ובו גריסים לבנים	הדס תשנ״ד: איור 22:5

איור 6. הנרות.

איור 6

מס׳	הכלי	מס׳ רישום	תיאור	הקבלות
1	נר צבוט	1012	טין ורוד, צרוף היטב	הדס תשנ״ד: איור 62:32
2	נר צבוט	1021	טין ורדרד, צרוף היטב	ר׳ מס׳ 1
3	נר צבוט	1009	טין אפור כהה	
4	נר עשוי בדפוס, פייה כפולה	1006	טין אפור כהה ובו גריסים לבנים	טרם תשס״ח: איור 5:18, 19 Reisner, Fisher and Lyon 1924: Fig. 320:I 1a Levine 2003: Fig: 6.16:166
5	נר עשוי בדפוס	1019	טין אדמדם, שרידי צבע אדום על החרטום	הדס תשנ״ד: איור 28:7
6	נר עשוי בדפוס	1016	טין ורדרד, צריפה טובה, חיפוי אדום	הדס תשנ״ד: איור 32:10

נרות עשויים בדפוס (איור 6:4–6).— נמצאו שלושה נרות תמימים. נר מס׳ 4 יוצר כנראה מחומר מקומי, ולו פייה כפולה, ללא סימני פיח, ולכן נראה שלא היה בשימוש. עין הנר מוקפת ברכס מוגבה, וכתף הנר מעוטרת משלושת צדדיה בדגם של קווים אנכיים ושיבולים לסירוגין. הידית נושאת עיטור צמחי של עלה קשור בסרט בקשר כפול; שני קצוות הסרט מעוצבים בתבליט על כתף הנר. טיפוס זה שייך למשפחת הנרות שלהם ידית שצורתה עלה. עד כה, לא נמצאה לנר זה מקבילה שלה שתי פיות, אך נרות שלהם ידית דומה נמצאו בגמלא (טרם תשס״ח:32–33), במרשה (Levine 2003:118–119), בשומרון (Reisner, Fisher and Lyon 1924: 320) ובדור (Rosenthal-Heginbottom 1995: 239–240, Type 14). משפחת נרות אלו מתוארכת מאמצע המאה הב׳ עד אמצע המאה הא׳ לפסה״נ.

נר מס׳ 5 הוא מייצור מקומי, ושייך לטיפוס הנר המחורץ. כתף הנר מעוטרת בדגם קווים חרוצים הנמשכים מהרכס המקיף את פיית הנר עד לזיווי בגוף הנר. על הפייה סימני פיח. נר מס׳ 6, כפי הנראה מייצור מקומי, עוטר בקווים. על הפייה סימני פיח. נרות מס׳ 5 ו־6 אופייניים למכלולי קבורה בירושלים ובשפלת יהודה המיוחסים לאוכלוסייה יהודית, ומתוארכים למאה הא׳ לפסה״נ (הרשקוביץ תשמ״ה:43–44). בעין גדי נמצאו נרות דומים בקברים סמוך לאמת המים של נחל ערוגות (הדס תשנ״ד:19).

חפצי הברונזה (איורים 7–10)

במערת הקבורה נמצאו כמה חפצי מתכת, כולם עשויים מברונזה; דומה ששימשו את הנפטרים בחייהם והונחו בקבר לאחר מותם. נמצאו מצקת, בקבוקונים, כלי כחל וקמעות.

מצקת (איור 7).— המצקת שימשה כלי מזיגה, תרווד או כלי מידה. היא נוצקה במקשה אחת בתבנית. הידית מסתיימת בכיפוף לאחור ומעוטרת בראש בעל חיים עם קרניים, ככל הנראה יעל (איור 7:4). על שפת הכף, משני צדדיה, בולט זיז בצורת קרן. בתחתית הכף חריטה של שלושה מעגלים חד־מרכזיים. מצקות זהות נתגלו בקברים אחרים בעין גדי (הדס תשנ״ד:31, איור 50:27). המצקת מתוארכת מהמאה הב׳ עד אמצע המאה הא׳ לפסה״נ בדומה למצקות שנתגלו בחפירות בנחל דוד הסמוך (אביגד תשכ״ב:158). מצקות דומות בהר גריזים תוארכו לסוף התקופה הפרסית וראשית התקופה ההלניסטית, והן מוכרות גם בתקופה הרומית (Magen 2008:221).

בקבוקונים (איורים 8, 9).— נתגלו שני בקבוקונים תמימים במצב השתמרות טוב, ששימשו כפי הנראה כלים למוצרי קוסמטיקה, כגון בושם או כחל. לבקבוקון שבאיור 8 שפה אופקית רחבה, בסיס מוארך וזוג ידיות נקב שחתכן משולש. הידיות מדמות ידי אדם, ובאחת מהן חישוק ברונזה

איור 7. מצקת ברונזה (מס׳ סל 1013).

(0.8 ס״מ קוטר), שנועד אולי לקשירת חוט לנשיאת הכלי. חוט פשתן (להלן) השתמר מלופף מצוואר הבקבוקון אל הידית שבה החישוק (איור 8:6). בין הידיות יש שתי בליטות עגולות, שוות בגודלן (0.5 ס״מ קוטר), המדמות חזה אישה. מאחור, בין הידיות, נחרט דגם רשת, המתאר אולי בגד (איור 8:4), ובקצהו התחתון שורת משולשים המקיפה את גוף הכלי. מלפנים, בין הידיות, יש כמה חריטות שהן כנראה המשך לדגם האחורי. כלי זה ייחודי, ולא נמצאו לו הקבלות. בתוך הבקבוקון נמצאו מקל כחל תמים מברונזה (איור 8:2) ושרידי חומר אורגני בגוון כהה.

לבקבוקון שבאיור 9 שפה שטוחה, רחבה, בסיס מעוגל וזוג ידיות נקב קטנות צמודות לגוף הכלי.

בשנים האחרונות הופיעו בשוק העתיקות בישראל בקבוקונים אחדים דומים לאלו, אולם כיוון שמקורם אינו ידוע בחרנו שלא להציגם כמקבילות.

מקלות כחל.— במערה נתגלו 19 שברי מקלות כחל מברונזה, אחד מהם השתמר בשלמותו, נעוץ בתוך בקבוקון ברונזה (איור 8:2). קצהו מעוצב ככף שטוחה ודקה שמתארה טרפזי. חפץ זה שכיח מאוד במכלולי קבורה ויישוב לאורך התקופות,

איור 8. בקבוקון ומקל כחל מברונזה (מס׳ סל 1015).

איור 9. בקבוקון ברונזה (מס׳ סל 1014).

איור 10. קמעות ברונזה (מס׳ סל 1029).

איור 11. חרוזי זכוכית וענבר.

ללא שינויים עד התקופה הביזנטית (Chernov 2007:533, Pl. 2:16).

קמעות (איור 10:1, 2).— נתגלו שני קמעות. קמע מס׳ 1 דמוי טרפז, ובצלע הקצרה שלו השתמר מסמר סגירה. קמע מס׳ 2 מלבני, והוא מורכב משתי לוחיות ברונזה מלופפות באבזמי סגירה שביניהן נראו שרידי חומר אורגני. ייתכן שאלו שרידי פפירוס שלא השתמר בשל חדירת מים למערה. קמעות אלו ייחודיים, וכמותם לא נמצאו עד כה בחפירות ארכיאולוגיות מסודרות.

שונות

ממצא אורגני[2].— חוטי פשתן השתמרו מלופפים על אחד מבקבוקוני הכישור, מתחת לצווארו וסביב אחת הידיות (איור 8:6). נראה שהחוטים שימשו להחזקת הכלי או לתלייתו. החוטים השתמרו כתוצאה מן הקורוזיה שעברה המתכת. הם נטוו לכיוון שמאל, כפי שהיה מקובל בארץ בתקופה הרומית. כן נתגלתה פיסת בד קטנה (4.5 × 5.0 ס״מ) בגוון צהבהב, אולי חלק מאריג תכריך או מטלית.

אגוז קוקוס.— חצי אגוז קוקוס נתגלה מתחת הגלוסקמה. בבדיקת פחמן־14 הסתבר כי הוא בן זמננו.[3]

חרוזים (איור 11).— נמצאו 72 חרוזי זכוכית ואבן במגוון גדלים וצורות (איור 11:1), 17 מהם עשויים מאבני חן, ובהן ענבר (איור 11:2). לחלקם מתאר דו־קוני פחוס האופייני לתקופות ההלניסטית והרומית (הדס תשנ״ד: לוח צבע 10). נראה שהחרוזים היו שייכים למחרוזת אחת; הם הושחלו בשתי מחרוזות לצורך הצילום.

עצמות אדם

יוסי נגר

עצמות האדם נמצאו פזורות במערה בעקבות פגיעה מאוחרת (שיטפון?), ולכן מנח הקבורה המקורי אינו ידוע. מצב השתמרות העצמות גרוע. מרביתן שבורות, ואי אפשר לשחזר מדדים אנתרופולוגיים, למעט הערכת גיל ומין וקביעת מספר הפרטים. העצמות הושארו במערה לאחר בדיקתן.

במרכיבים האינדיקטיביים שלוש כיפות גולגולת, לסתות תחתונות ושיניים פזורות, מספר עצמות זרוע וירך, חוליות ושני שברי אגן. הערכת גיל הפרטים נעשתה בעיקר על פי דרגת התפתחות השיניים ושחיקתן (Hillson 1986:176–201) ושינויים כרונולוגיים באגן (Lovejoy et al. 1985). הערכת מין הפרטים נעשתה בעיקר על פי מורפולוגיית הגולגלות והאגן, ועל סמך מדידות רלוונטיות בעצמות הזרוע והירך (Bass 1987:150–151, 218–220). על פי הערכות אלו, העצמות ממערת הקבורה מייצגות לפחות 12 פרטים,[4] מתוכם ארבעה ילדים שגילם 2, 3–4, 4–5, 6–8 שנים, פרט צעיר שגילו 15–20 שנים ושמונה פרטים בוגרים שגילם: 20–30, 30–40, 30–40, 30–40, 50<, 50<, 15<, 15< שנים. מבין הפרטים הבוגרים זוהו לפחות פרט אחד ממין זכר וארבעה פרטים ממין נקבה.

מצב ההשתמרות של העצמות לא אפשר תיאור מורפומטרי של הגולגלות מאתר זה, אולם תדירותן של תכונות אפיגנטיות בשברי העצמות נבדקה. המדגם הקטן לא אפשר ניתוח סטטיסטי והשוואה לאוכלוסיות אחרות. אפשר היה להבחין בנפיחות ובנקבוביות של כיפת הגולגולת של אחד הילדים. נראה שזוהי תופעה המכונה porotic hyperostosis, והיא ביטוי של אנמיה חריפה. פתולוגיה מעין זו נפוצה למדי בקרב האוכלוסייה היהודית של אזור עין גדי בתקופות ההלניסטית והרומית (Goldstein, Arensburg and Nathan 1981).

סיכום

נראה שלפנינו מערת קבורה משפחתית ששימשה דורות אחדים. ראשיתה בתקופה החשמונאית, וסיום השימוש בה בתקופה ההרודיאנית (סוף המאה הא׳ לפסה״נ).

במערה נמצאו עדויות לקבורה של 13 נקברים: עצמותיהם של 12 מהם היו פזורות בכל שטח המערה, בעיקר במפלסיה העליונים וקרוב לפתח, ועצמותיו של נקבר אחד הונחו בתוך גלוסקמת אבן שנמצאה בכוך חצוב בפינה הצפונית־המערבית של המערה. העצמות שבמערה נמצאו בערבוביה, ונראה שהן הוזזו על ידי מים שחדרו למערה באחד השיטפונות שזרמו במורד המצוק. לפיכך, אי אפשר לקבוע אם הנקברים הונחו בקבורה ראשונית על המשכבים או בקבורה משנית בתוך סל שלא השתמר, בדומה לממצא במערות קבורה סמוכות בעין גדי (הדס תשנ״ד:57).

משכבי הקבורה הרחבים, החצובים סביב בור העמידה, מלמדים כי שימשו, ככל הנראה, להנחת נקברים בקבורה ראשונית, בדומה למערה אחרת בעין גדי, שתכניתה דומה, ובה נתגלו השלדים באתרם על המשכבים (הדס תשנ״ד:13). תכנית המערה ומדפים להנחת המתים והמנחות מוכרת מתקופת הברזל, ונראה כי מסורת זו נמשכה בנווה המדבר של עין גדי גם במאה הא׳ לפסה״נ. לא נתגלו מסמרי ברונזה או שרידי ארונות עץ, ולכן יש להניח שנוהג קבורה זה לא היה מקובל במערה.

הכוך היחיד שנחצב בפינה הצפונית־המערבית חריג בצורתו, ונראה על כן שהוסף למערה בשלב מאוחר כדי להכיל את הגלוסקמה. אישוש לכך הן מידות הכוך, שהותאמו לגודל הגלוסקמה ושיפוע רצפת הכוך שאינו ממשיך את מפלס המדף הסמוך לו. נראה, אם כן, שבמערה נהגו שתי שיטות קבורה: קבורה ראשונית על משכבים, וקבורה משנית בגלוסקמת אבן בכוך ייעודי. הגלוסקמה, ובה עצמותיו של פרט בוגר יחיד, היא העדות היחידה הוודאית לקבורה משנית במערה.

מכלול כלי החרס, חפצי הברונזה והתכשיטים אופייני למכלולי קבורה מהמאות הב׳–הא׳ לפסה״נ בירושלים, ביהודה ובנווה עין גדי. נראה שהיו אלה חפציהם האישיים של הנקברים. כלי הברונזה, שרשרת חרוזי הזכוכית ומכחולי הכחל שימשו כנראה נשים שהוטמנו בקבר. כלי החרס הקטנים — הפכיות והבקבוקים דמויי הכישור — הכילו כנראה בשמים לטיהור האוויר במערה. מצקת הברונזה שימשה אולי את אחד הנקברים בחייו, והובאה למערה כחלק ממנהג הבאת כלי שתייה לעולם המתים שהיה שכיח בתרבות ההלניסטית.

המאמץ הרב שהושקע בחציבת המערה ומכלול חפצי הלוואי מעידים כפי הנראה על כך, שהמערה שימשה משפחה שהתגוררה בנווה המדבר בעין גדי ומעמדה הכלכלי היה טוב. על סמך הגלוסקמה אפשר לקבוע כי זוהי משפחה יהודית. ייתכן שמיקום המערה היה בחלקת המשפחה, סמוך לשדה החקלאי המשפחתי. פתח המערה הוסתר מאחורי קיר מדרגת עיבוד, אך סומן בתו על אחת

מאבני הקיר. השימוש בגלוסקמת אבן מעוטרת מעיד כפי הנראה על קשר בין תושבי עין גדי לירושלים בתקופה זו.

על סמך כלי החרס, ובעיקר הנרות המקופלים, הבקבוקים דמויי הכישור, הפכיות האגסיות והנר בעל שתי הפיות, נראה שהמערה החלה לשמש בסוף המאה הב׳ לפסה״נ או בראשית המאה הא׳ לפסה״נ. הנר החרוט בעל החרטום הבולט, סירי הבישול והגלוסקמה מעידים כי השימוש במערה נמשך בתקופה ההרודיאנית, במחצית השנייה של המאה הא׳ לפסה״נ.

הערות

[1] את הפריצה גילה יעקב זקס, מפקח רשות הטבע והגנים הלאומיים, שהזעיק למקום את מפקחי רשות העתיקות. במקום נערכה חפירת הצלה מטעם רשות העתיקות (הרשאה מס׳ A-5595), בניהול המחברים ובסיוע אורי חופש, אלון קליין, חיים שצ׳ופק, שרה ישייב (היחידה למניעת שוד עתיקות), מפקחי רשות הטבע והגנים ומתנדבים, אנשי מרחב דרום של רשות העתיקות דב נחליאלי, יורם חימי ופטר פביאן, ומנהל שמורת עין גדי, דודי גרינבאום. השתתפו רחל בר־נתן (קרמיקה), אירנה לידסקי (ציור ממצא), קלרה עמית (צילום ממצא) ילנה קופרשמידט (ניקוי מתכות), אדריאן גנור (רפאות), אורית שמיר (חומרים אורגניים), עודד רביב (מעבדת אבן), יוסי נגר (אנתרופולוגיה פיסית), אליזבטה בוארטו (פחמן־14) ויעל גורין־רוזן (זכוכית). תודה לשוקה דורפמן ולפנינה שור על התמיכה.

[2] תודה לאורית שמיר על המידע.

[3] תודה לאליזבטה בוארטו, מכון ויצמן למדע, רחובות.

[4] שרידי נפטר נוסף, בוגר, נתגלו בתוך הגלוסקמה, אך לא נבדקו בשל אילוצים בשטח.

הפניות

אביגד נ׳ תשכ״ב. מחנה א׳־נחל דוד. **ידיעות** כו:143–158.

בר״ג ד׳ תשנ״ב. עין גדי. בתוך א׳ שטרן וא׳ לוינסון־גלבוע, עורכים. **האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל** 3. ירושלים. עמ׳ 1189–1200.

הדס ג׳ תשנ״ד. **תישעה קברים מימי הבית השני בעין גדי (עתיקות** 24). ירושלים.

הדס ג׳ 2006. עין גדי. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 118 (24.05.2006). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=348&mag_id=111 (תאריך גישה 19.10.2015).

הדס ג׳ 2008. עין גדי. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 120 (11.08.2008). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=845&mag_id=114 (תאריך גישה 19.10.2015).

הרשקוביץ מ׳ תשמ״ה. נרות מעוטרים ועליהם פני אדם מחפירות הרובע היהודי בירושלים. **ארץ־ישראל** יח:43–45.

טרם ש׳ תשס״ח. **נרות החרס מגמלא**. עבודת מוסמך. אוניברסיטת בר אילן. רמת גן.

מזר ב׳, דותן ט׳ ודונאייבסקי ע׳ תשכ״ג. עין גדי – חפירות ארכיאולוגיות בשנים 1961–1962. **ידיעות** כז:1–133.

קלונר ע׳ תש״ם. **קברים וקבורה בירושלים בימי בית שני**. עבודת דוקטור. האוניברסיטה העברית. ירושלים.

רחמני ל״י תשכ״ד. **קבר יסון (עתיקות** ד). ירושלים.

Bar-Nathan R. 2002. *Hasmonean and Herodian Palaces at Jericho*. *Final Reports of the 1973–1987 Excavations* III: *The Pottery.* Jerusalem.

Bass W.M. 1987. *Human Osteology: A Laboratory and Field Manual* (3rd ed.). Columbia, Mo.

Chernov E. 2007. Metal Objects and Small Finds from En-Gedi. In Y. Hirschfeld. *En-Gedi Excavations* II: *Final Report (1996–2002)*. Jerusalem. Pp. 507–543.

Goldstein M.S., Arensburg B. and Nathan H. 1981. Skeletal Remains of Jews from the Hellenistic and Roman Periods in Israel III: Pathology. *Bulletins et mémoires de la Société d‘anthropologie de Paris* 8:11–24.

Hadas G. 2007. Pottery from Building 236 at Tel Goren. In E. Stern. *En-Gedi Excavations* I: *Conducted by B. Mazar and I. Dunayevsky; Final Report (1961–1965)*. Jerusalem. Pp. 286–290.

Hillson S. 1986. *Teeth*. Cambridge.

Hirschfeld Y. 2007. *En-Gedi Excavations* II: *Final Report (1996–2002)*. Jerusalem.

Levine T. 2003. Pottery and Small Finds from Subterranean Complexes 21 and 70. In A. Kloner. *Maresha Excavations. Final Report* I: *Subterranean Complexes 21, 44, 70* (IAA Reports 17). Jerusalem. Pp. 73–130.

Lovejoy C.O., Meindl R.S., Prysbeck T.R. and Mensforth R.P. 1985. Chronological Metamorphosis of the Auricular Surface of the Ilium: A New Method for the Determination of Adult Skeletal Age at Death. *American Journal of Physical Anthropology* 68:15–28.

Magen Y. 2008. *Mount Gerizim Excavations* II: *A Temple City* (JSP 8). Jerusalem.

Rahmani L.Y. 1994. *A Catalogue of Jewish Ossuaries in the Collections of the State of Israel*. Jerusalem.

Reisner G.A., Fisher S.C. and Lyon D.G. 1924. *Harvard Excavations at Samaria 1908–1910* I–II. Cambridge, Mass.

Rosenthal-Heginbottom R. 1995. Imported Hellenistic and Roman Pottery. In E. Stern. *Excavations at Dor. Final Report* I, B: *Areas A and C; The Finds* (Qedem Reports 2). Jerusalem. Pp. 183–288.

Vincenz A. de. 2007. The Pottery. In Y. Hirschfeld. *En-Gedi Excavations* II: *Final Report (1996–2002)*. Jerusalem. Pp. 234–427.

A BURIAL CAVE FROM THE SECOND–FIRST CENTURIES BCE NEAR 'EN GEDI

AMIR GANOR AND SA'AR GANOR
(PP. 65*–78*)

The cave is located in the middle of a cliff, approximately 400 m from Tel Goren and between Naḥal David and Naḥal 'Arugot (Fig. 1). A section of a fieldstone wall was exposed in front of the cave; a large stone is integrated in the wall, opposite the cave's opening. Another stone bears an X-shaped mark that was engraved in antiquity. The two stones probably indicated the location of the cave's entrance (Fig. 2).

The cave was hewn in the hard limestone rock; it has a roughly square plan that is irregularly shaped in its northern part. A rectangular sealing stone, displaced in antiquity, was found at the entrance to the cave. An entrance corridor leads from the opening to three hewn steps with a standing pit at the bottom. Wide benches, on which the deceased were placed, accompanied by funerary offerings, were hewn on three sides of the standing pit (Fig. 3). An irregularly shaped *kokh* (loculus) was quarried into the northeastern corner of the cave, where a soft limestone ossuary and half of a modern coconut shell were found.

The ossuary (Fig. 4) is trapezoidal in section and has a lid and four legs, two of which were preserved. It is decorated with incised motifs. The front side has an outer frame of parallel lines, in the center of which are two large rosettes with six petals each. Each rosette is surrounded by five concentric circles. The large rosettes have five small rosettes between them. One of the narrow sides is decorated with six pairs of vertical lines dividing it into five panels, each incised with four whole diamonds and half a diamond at the top and bottom. The other narrow side bears a geometric design resembling a checkerboard. The back of the ossuary is undecorated.

The cave yielded pottery dated to the second–first centuries BCE (Figs. 5, 6): bowls, cooking pots, jars, juglets, *unguentaria*, pinched lamps, and mold-made lamps. The lamp in Fig. 6:4 has a double nozzle with no traces of soot and a shoulder decorated on its three sides with vertical lines interspersed with ears of grain. The handle bears a floral design consisting of a leaf tied with double ribbons. The lamp in Fig. 6:5 is of the grooved lamp type.

A few bronze artifacts were also recovered (Figs. 7–10): A ladle, small bottles, *kohl* sticks and amulets. The small bottle in Fig. 8 has a pair of lug handles resembling hands and one of them has a bronze loop that may have been used to attach a carrying cord. A linen cord was preserved wrapped from the neck of the bottle to the handle with the loop. Between the handles are two protrusions resembling a woman's breasts and the back is engraved with a net motif whose lower edge has a row of triangles around the body of the vessel—possibly depicting a garment. A bronze *kohl* stick and traces of a dark organic substance were found inside the small bottle.

The cave appears to be a family burial cave that was first used in the Hasmonean period and remained in use in the Herodian period (late first century BCE). Human skeletal remains belonging to thirteen individuals were recovered (studies by Yossi Nagar): The bones of twelve of them were scattered around the cave and the ossuary contained those of a thirteenth individual. The interred were probably laid in primary burial on the hewn benches, as was the custom during the Iron Age. The finds recovered from the cave are characteristic of burial assemblages from the second–first centuries BCE in Jerusalem, Judea and the 'En Gedi oasis.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Fig. 2. The entrance to the cave with the terrace wall in front of it containing the stone engeaved with an X (marked by an arrow).
Fig. 3. The interior of the burial cave and the western wall.
Plan 1. The cave, plan and sections.
Fig. 4. The ossuary.
Fig. 5. The pottery vessels.
Fig. 6. Oil lamps.
Fig. 7. Bronze ladle (Basket No. 1013).
Fig. 8. Small bronze bottle and *kohl* stick (Basket No. 1015).
Fig. 9. Small bronze bottle (Basket No. 1014).
Fig. 10. Bronze amulets (Basket No. 1029).
Fig. 11. Glass and amber beads.